

Edelherten in Zuid-Kennemerland

MARC JANSSEN

De beheerders in de Nederlandse kustduinen zien zich in toenemende mate geplaagd voor het probleem van verruiging en verstruiking van het duingebied. Daarbij wordt begrazing gezien als een geschikt middel om deze problemen te lijf te gaan. Naast begrazing als beheersmaatregel leeft er o.a. bij de Stichting Duinbehoud de wens om grote wilde herbivoren terug te brengen in het duingebied als verrijking van het ecosysteem. Voor het Nationaal Park in oprichting Zuid-Kennemerland was dit aanleiding om een studie te laten verrichten door het Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek (IBN-DLO) naar de mogelijkheden tot herintroductie van het edelhert in de duinen van Zuid-Kennemerland.

Het edelhert is in ons land inheems en kwam tot in de 18e eeuw nog voor in de kustduinen. Overbejaging zou een van de belangrijkste oorzaken zijn dat deze dieren hier in het verleden verdwenen zijn. Ook andere grote zoogdieren is een dergelijk lot beschoren geweest, t.w. de vos, het ree en het oerend. Sinds enige decennia komen vossen en reeën weer in vele duingebieden voor, na introductie van enkele van deze dieren in de 60-er jaren. In de Kennemerduinen breidde het ree zich na introductie in korte tijd snel uit. Binnen een periode van ca. 10 jaar bestond de populatie uit enkele honderden dieren. Sinds de jaren-70 komt ook het damhart in de Kennemerduinen voor, nadat enige dieren uit een ingerasterd stukje duin (in het Spinnepoppenvlak) wisten te ontsnappen. Het damhart heeft zich echter in tegenstelling tot het ree nooit sterk uitgebreid.

Wat betreft het edelhert is in ons land de Veluwe het laatste leefgebied. Ze leven daar binnen een duidelijk begrensd gebied en mogen dus op eigen kracht geen nieuwe leefgebieden koloniseren. Naast rasters is er een groot aantal barrières tussen de Veluwe en de kustgebieden, die het (voorlopig) onmogelijk maken dat edelherten op eigen kracht de kustduinen kunnen bereiken. Sinds 1992 komen edelherten ook buiten de Veluwe voor in de Oostvaardersplassen waar een groep van ca. 50 dieren is uitgezet, die in dit moerasgebied een uitstekend leefgebied vindt en zich thans sterk aan het uitbreiden is. Bij het onderzoek van het IBN naar herintroductie van het edelhert zijn voornamelijk twee vragen aan de orde gesteld: in hoeverre vormt het Nationaal Park een geschikt biotoop voor edelherten en welke effecten zijn te verwachten op de verruiging en verstruiking van het duingebied?

Menukeuze

Ieder type herbivoor heeft een eigen voedselstrategie met daaraan gekoppeld een soortspecifieke invloed op de omgeving. Op grond van pensmorfologie en -fysiologie zijn herkauwers onder te verdelen in "grazers", "intermediate feeders" en "browsers" (zie figuur 1). Edelherten worden evenals damherten aangemerkt als "intermediate feeders" met een tendens tot gras eten. De voedselkeuze van edelherten is uitgebreid onderzocht. Figuur 2 geeft op grond van het aandeel "houtachtigen" en "grassen" in het menu (gemiddeld over het gehele jaar) schematisch de plaats aan van edelherten ten opzichte van enkele andere grote herbivoren. Daaruit wordt duide-

Edelhert in de bronst
(foto: IBN-DLO).

	"browsers"	"intermediate feeders"	"grazers"
herkauwers	 eland ree	 gems edelhert damhert wisent	 steenbok moeflon rund
niet-herkauwers			 paard

Figuur 1: Typologie van grote herbivoren (De Bie e.a., 1987).

lijk dat edelhert en damhert voor wat betreft hun voedselkeuze niet sterk van elkaar verschillen, met een relatief groot aandeel grassen in het menu. Reeën geven als typische "browsers" (fijnproevers) sterk de voorkeur aan eiwitrijk, vezelarm voedsel (vruchten, knoppen, jonge uitlopers van grassen en kruiden) met een groot aandeel houtachtigen in het menu. Het rund is evenals het paard een uitgesproken "grazer" met een groot aandeel ruwe vezels in het menu.

Geschiktheid van de duinen

Goede voedselbronnen die als criterium hebben gediend bij de geschiktheidsbeoordeling van de duinen in Zuid-Kennemerland voor edelherten zijn geliefde grassen (gewoon struisgras, rood zwenkgras, schapegras, echte witbol), dauwbraam, bladeren, knoppen en twijgen van struiken (meidoorn, kardinaalsmuts, kruipwilg) en loofbomen (hulst, lijsterbes, abeel, zomereik, beuk, esdoorn, spaanse aak, ruwe en zachte berk). Opslag van (grove) den kan van belang zijn als wintervoedsel. De kwaliteit van een aantal soorten (duindoorn, duinroos, liguster) was op het moment van onderzoek niet bekend. De in het duingebied aanwezige zand, mos- en helmvegetaties zullen weinig voedsel en dekking bieden en worden daarom ongeschikt geacht als biotoop voor het edelhert. De gehele zeereep en grote delen van het middenduin vallen hieronder.

Laag struweel en kruidenvegetaties worden veelal gekenmerkt door een overvloedige aanwezigheid van kardinaalsmuts, vogelkers en meidoorn

en zijn al veel aantrekkelijker dan het vorige vegetatietype.

Duindoornstruwelen, in combinatie met het in dit type uitbundig voorkomende duinriet, maken het geheel echter toch middelmatig tot niet aantrekkelijk voor edelherten. Vermoedelijk zijn duinriet en ook duindoorn slechts in de jonge fase gedurende zeer korte tijd aantrekkelijk als voedselbron. Dit vaak zeer dichte vegetatietype is voor de mens moeilijk toegankelijk, waardoor de waarde voornamelijk zal zijn gelegen in het bieden van dekking en rust.

Hoog struweel biedt door de soortensamenstelling van de struiken en de ondergroei veel voedsel en dekking en lijkt zeer geschikt voor edelherten, zeker wanneer de bodem wat natter is, zoals in de omgeving van het Zeeveld.

De ondergroei van het naaldbos bestaat veelal uit duinriet en zandzegge en de waarde van dit vegetatietype voor het edelhert is gering. Een gunstige uitzondering vormt het Spinnepoppenvlak, waar veel opslag van grove den aanwezig is, naast meidoorn, gras en dauwbraam.

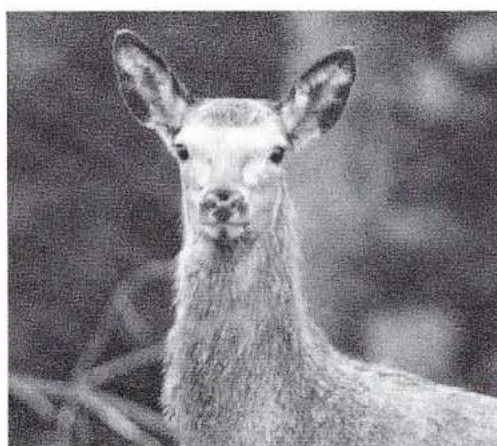
Het loofbos bestaat voor een belangrijk deel uit opgaand, al wat ouder zomereikenbos. Dit vegetatietype biedt zeer ruim voedsel aan edelherten in de vorm van bladeren, knoppen en twijgen.

Van groot belang is daarnaast de hoeveelheid eikels die wordt geproduceerd. Indien er zoveel eikels vallen als in de herfst van 1993 en als de dieren er optimaal gebruik van kunnen maken, dan zorgt alleen al deze voedselbron ervoor dat grote aantallen edelherten in de herfst en vroege winter in staat zullen zijn ruime voorraden lichaamsvet aan te leggen. Omdat deze vetvoorraden in de loop van de winter, nawinter en vroege voorjaar op zeer efficiënte wijze kunnen worden aangesproken, lijkt er in dit gebied geen sprake te zijn van een echte "bottleneck" in de hoeveelheid beschikbaar voedsel, tengevolge waarvan grote, herbivore zoogdieren met name in de nawinter en het vroege voorjaar in problemen kunnen komen. Indien in een bepaald jaar er onvoldoende eikels aanwezig zijn, zullen de edelherten zich vermoedelijk met grassen in leven kunnen houden. We kennen in ons land in hoofdzaak zachte winters, waarbij veel grassen groen blijven en in beperkte mate biomassa blijven produceren.

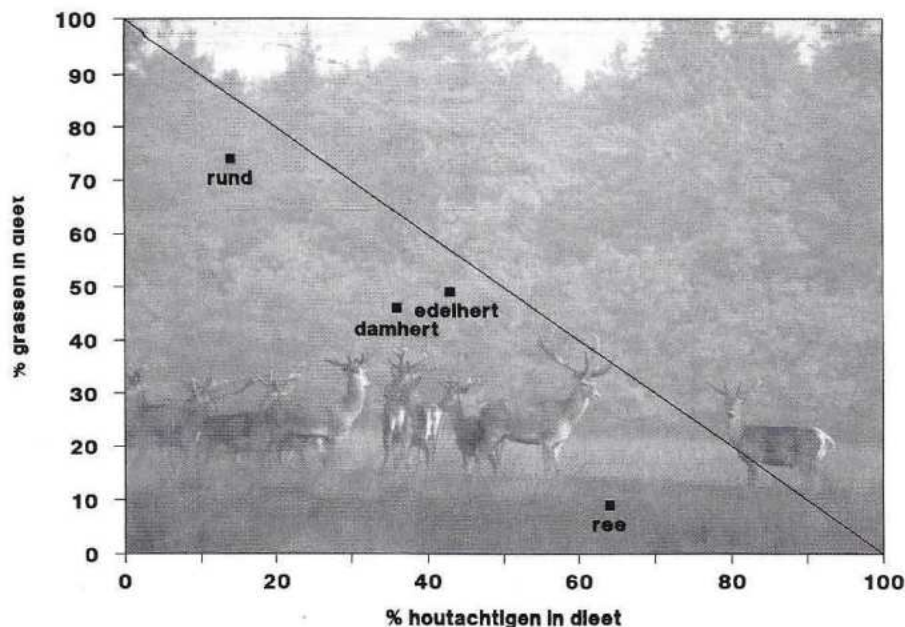
Dekking

Edelherten zijn herkauwers, wat wil zeggen, dat ze op plaatsen die goed voedsel bieden de bulk van hun voedsel kunnen vergaren om dit later, zonodig op een andere plek, te herkauwen en te verteren. Om dit verteringsproces te optimaliseren zijn plekken nodig waar rust heerst. Over het algemeen zoeken de dieren hiervoor plaatsen waar de vegetatie hoog genoeg is en de doorkijkbaarheid laag genoeg is om dekking te bieden, maar ook de geaccidenteerdheid van het terrein kan deze dekking bieden. In bergachtige streken zoeken de edelherten juist vaak plaatsen op die wat meer luwte bieden.

In midden- en binnenduin bieden bos en struweel in zeer ruime mate dekking. Daarnaast biedt het gehele gebied, dat wil zeggen alle vegetatietypen met uitzondering van grote delen van de zeereep en het strand, door zijn geaccidenteerdheid een scala aan potentiële rustgebieden voor het edelhert.

Edelhert (foto: IBN-DLO).

Figuur 2 : Schematische weergave van de plaats van het edelhert ten opzichte van enkele andere grote herbivoren, voor wat betreft konsumptie van "grassen" en "houtachtigen", gemiddeld over het gehele jaar (Kuiters e.a., 1994). Foto: Edelheren op de Hoge Veluwe (foto: IBN-DLO).

Water

De aanwezigheid van water is voor edelherten een voorwaarde sine qua non: 's zomers moeten de dieren kunnen drinken en afkoeling vinden. In de herfst, de voortplantingstijd, is de beschikbaarheid van water van groot belang voor de mannelijke dieren. In de behoefte aan water om te drinken en om te zoelen (het nemen van een modderbad om af te koelen) wordt in ruime mate voorzien door de diverse meertjes die in het gebied liggen. Echter, in het voor edelherten meest geschikte gedeelte van het gebied, het binnenduyn, is de aanwezigheid van water beperkt.

Gevolgen voor de verruiging

De verruiging in de duinen wordt in belangrijke mate veroorzaakt door duinriet. De kwaliteit van duinriet als voedsel is, met uitzondering van een korte periode in het voorjaar, gering. Als de duinrietvegetatie in het voorjaar kort gehouden wordt door een groep edelherten, ontstaat een gunstige situatie voor een kleine grazer als het konijn. Deze kan het duinriet in een jong groeistadium houden, waardoor het over een langere periode in het jaar aantrekkelijk blijft voor edelherten. Gunstige effecten van edelherten op duinrietvelden zijn daarom op lange termijn geenszins uitgesloten. Echter, in vergelijking met een echte grazer als de pony die gedurende het gehele jaar duinriet als belangrijke voedselbron gebruikt, zal het effect van edelherten beslist geringer zijn.

Gevolgen voor de verstruiking

Edelherten zullen in enige mate, afhankelijk van de groepsgrootte, invloed uitoefenen op de verstruiking. Algemeen voorkomende soorten als meidoorn, kruipwilg en kardinaalsmuts worden alle gegeten. Voor duindoorn is dit onzeker. Vermoedelijk wordt duindoorn wel gegeten, maar maakt dit geen substantieel deel uit van het menu. Aangezien edelherten in roedels voorkomen, kunnen de effecten op de struikvegetatie plekgewijze groot zijn, niet in de laatste plaats als gevolg van mechanische beschadiging

(vertrappen, vegen, enz.). Of de verstruiking op gebiedsschaal kan worden teruggedrongen, is grotendeels een kwestie van aantallen. In vergelijking tot pony's zal het effect van edelherten hier zeker groter zijn, maar of edelherten in staat zullen zijn om de verstruiking door duindoorn terug te dringen, valt te betwijfelen.

Gevolgen voor de bosverjonging

Aangezien houtige opslag een aanzienlijk aandeel kan uitmaken van het menu van edelherten, zal de begrazingsdruk op de bosverjonging toenemen. Met name zaailingen van loofhoutsoorten als zomereik en beuk zijn favoriet in het menu van edelherten. Zaailingen van naaldbomen worden veel minder begraasd. Ook het schillen van jonge boompjes in de winter kan ertoe leiden dat er minder bosverjonging van de grond komt.

Konklusie

Een eerste overweging voor de herintroductie van edelherten in het betreffende duingebied betreft de rol van het edelhert als middel bij het tegengaan van de verruiging en verstruiking. Die zijn op dit moment van een dermate omvang, dat aanwezige herbivoren zoals reeën en konijnen niet (meer) in staat zijn om "het tij te keren". Op basis van het uitgevoerde onderzoek moet echter gekonkludeerd worden, dat de invloed van het edelhert op verruiging en verstruiking naar verwachting niet erg groot zal zijn. Deze beperkte invloed is met name het gevolg van de beperkte voedingswaarde van de grote verruiger: het duinriet, en de grote verstruiker: de duindoorn. Beide soorten behoren niet bepaald tot het geliefde voedsel van edelherten en er is voldoende ander voedsel.

Een tweede overweging voor herintroductie van edelherten betreft het completer maken van het ecosysteem (of herstel van de natuur). In de nieuwe Nota Jacht en Wildbeheer van het ministerie van LNV wordt expliciet de wens uitgesproken de introductie van edelherten in natuurterreinen te overwegen daar waar het kan. Vanuit dit gezichtspunt kan de vraag gesteld worden of het duingebied thans nog een geschikt leefgebied vormt voor het edelhert. Op grond van het uitgevoerde onderzoek is het antwoord op deze vraag positief. Er is voldoende voedsel, water en dekking voor edelherten in de duinen van Zuid-Kennemerland. Echter, naar verwachting zal de omvang van het huidige Nationaal Park onvoldoende zijn om een volwaardige populatie edelherten te herbergen. Nader onderzoek zal daarom moeten worden uitgevoerd naar de mogelijkheden om ecologische verbindingen te leggen vanuit de Kennemerduinen naar het Kraansvlak en de Amsterdamse Waterleidingduinen. Bij het herstel van deze ecologische verbindingen is herintroductie van edelherten in de duinen een zinvolle zaak.

Literatuur

A.T. KUITERS, G.W.T.A. Groot Bruinderink & S.E. van Wieren, 1994. Het Nationaal Park i.o. Zuid Kennemerland: een ideaal biotoop voor het Edelhert? Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek, Wageningen.